

ВІДГУК

офіційного опонента Сингаївської Ірини Валентинівни

на дисертацію *Шевченко Римми Миколаївни*

«Психологічні умови розвитку стресостійкості

жінок-державних службовців», на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук зі спеціальності

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Підвищення стійкості до стресу в сучасному глобалізованому світі має особливу значущість, обумовлену соціальними чинниками (прискорення темпу життя, збільшення обсягу та якості отримуваної інформації, зміни в соціальному житті, наростання навантаження на психіку і нервову систему в процесі виконання виробничих навантажень тощо), які підвищують вимоги до особистості та її професійної діяльності. Ефективність такої діяльності визначається не тільки професійними знаннями, вміннями і навичками, а й професійно важливими властивостями, до яких зали чають стресостійкість, що є компонентом адаптивності особистості. У цьому контексті діяльність фахівців, чия професія зумовлена такими викликами – державна служба, – потребує розвитку стресостійких механізмів. У представлена му до захисту дисертаційному дослідженні здійснено спробу теоретично й експериментально довести цю здатність на прикладі розвитку стресостійкості державних службовців, зокрема жінок, які працюють у цій сфері. Саме у такому контексті розкривається логіка дисертаційного дослідження, яке є актуальним і входить до комплексних тем лабораторії психології навчання імені І.О.Синиці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за темою «Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» (номер держреєстрації 0109U000558).

У дисертаційній роботі чітко визначено науковий апарат – мета, об'єкт, предмет, задачі, методи дослідження. Названі наукознавчі складові сформульовано грамотно, коректно, узгоджено. Сформульована наукова

новизна і практична значущість засвідчують їх беззаперечність, яка передусім полягає у підсиленні уваги вчених до самої проблеми та держслужбовців, як таких, що постійно перебувають в екстремальному просторі. Вважаємо, що дослідницький задум дуже вдало віддзеркалює постановку проблеми та її реалізацію на теоретичному, емпіричному й формувальному етапах наукового пошуку, що свідчить про високий ступінь обізнаності авторки з обраної проблеми.

Прокоментуємо дисертаційне дослідження з позиції логіки вирішення завдань та мети дослідження.

Аналіз різних підходів та інтерпретувань розуміння сутності ключового поняття дає можливість здобувачі розкрити його феноменологію з позиції стійкості та стресу в інтерпретуваннях українських та зарубіжних учених минулого та сьогодення. Неоднозначність та їх різnobічність (якість, властивість, протистояння, уміння, темперамент, характер, здібності, спрямованість, інтелект, самосвідомість тощо) слугували вихідними орієнтирами розуміння стресостійкості як психічної регуляції, що має внутрішні та зовнішні способи виявлення.

Розкриваючи межі досліджуваного поняття та уніфіковуючи з діяльністю державних службовців, здобувачка намагається показати його через рухливість нервових процесів, надійність, витривалість, точність і продуктивність діяльності, асертивність, активність особистості у суб'єктній взаємодії, соціальній підтримці та соціальних контактах. Зважуючи на цю особливість, зроблене припущення, за якого характер та інтенсивність стресової ситуації залежать від ступеня розбіжності між вимогами, які висуває конкретна ситуація, і тим потенціалом, яким володіє суб'єкт. Визначені психологічні чинники – оцінювання стресової ситуації, вимоги до себе, власний потенціал; звичні стратегії подолання стресів; попередній досвід переживання стресових ситуацій, їхня схожість і відмінності порівняно з актуальною ситуацією, ступінь успішності їх подолання; опрацьованість власного травматичного досвіду; знання про спектр можливих рішень у різних

типах стресових ситуацій, що сприяє результативності фізіологічних, інтелектуальних, емоційних, вольових та інших характеристик людини – узагальнюють змістові межі досліджуваного феномена, створюють ресурс, за якого жінки-державні службовці набувають уміння управляти емоційними та стресовими станами у складних виробничих ситуаціях.

До позитивних дослідницьких пошуків здобувачки відносимо обґрунтування психологічної структури розвитку стресостійкості жінок-державних службовців, розуміння механізмів особливостей її прояву в екстремальних та звичних ситуаціях. Основними підходами обрано: ресурсовий, системно-регулятивний, екологічний, трансактний, особистісно-рефлексивний, оцінно-діяльнісний та когнітивно-творчий. Наведені підходи демонструють багатоаспектність у з'ясуванні методологічних орієнтирів розвитку стресостійкості, слугують підґрунтам для визначення автором компонентно-критеріальної структури розвитку стресостійкості жінок-державних службовців.

Рефлексивно-оцінний аналіз структурних компонентів фахівців, чия діяльність зумовлена екстремальними ситуаціями, дає можливість змоделювати авторське бачення. Такими компонентами обрано: мотиваційний (позитивне ставлення до розвитку стресостійкості, когнітивний (знання сутності, компонентів, умов розвитку стресостійкості), афективний (здатність до адекватного вираження емоцій і почуттів у стресогенних ситуаціях), конативний (готовність до саморегуляції й розвитку стресостійкості), психофізіологічний (енергетичний базис стресостійкості). Як інтегративна комплексна властивість стресостійкість передбачає взаємодію з усіма структурними компонентами під час і після дії стресогенних чинників, наявних у професійній діяльності жінок-державних службовців.

Заслуговує на увагу змістове наповнення та логіка викладу другого розділу дисертаційного дослідження – «Емпіричне дослідження особливостей розвитку стресостійкості жінок-державних службовців», у якому чітко, за відповідними параметрами, схарактеризовано

діагностувальний інструментарій організації констатувального етапу дослідження, особливості добору репрезентованої вибірки досліджуваних та процедура проведення. Відзначаємо широту та діапазон програми емпіричного дослідження, яка включала авторські методики, адаптовані до мети і завдань дослідження («Методика незавершених речень», опитувальник «Самооцінка стресостійкості та її розвитку в державних службовців», «Методика дослідження мотивів професійної діяльності» (О. Бондарчук, Л. Карамушка, в авторській модифікації), та класичні (опитувальники «САМОАЛ, ситуативної та особистісної тривожності Спілбергера-Ханіна; структури темпераменту (ОСТ) В. Русалова; методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» (Р.Купріянов, Ю. Кузьміна, в адаптації Т. Крюкової), які сприяють вивченю розвитку стресостійкості з урахуванням відповідних критеріїв та показників, що дає можливість створити цілісне сприйняття досліджуваного явища. Вражаючим на цьому етапі дослідження є не тільки кількість респондентів – 370, а і їх параметри: стать – 220 жінок і 150 чоловіків, розподілених на групи за: віком – від 30 і понад 50 років; стажем професійної діяльності – від п'яти і понад 25 років; стажем перебування на посаді – до 2 років і більше; рівнем освіти – базовою, дотичною, не базовою; кількістю освіт та категорією, що розширило змістову характеристику поняття стресостійкості жінок-державних службовців у порівнянні з чоловіками. Отримані результати діагностичного пошуку зумовили визначення психологічних умов, від яких залежить розвиток стресостійкості: соціально-демографічні – вік, стать, соціальний статус, склад сім'ї, стаж; організаційно-професійні – освіта, досвід роботи.

Поглинюючи наукові уявлення про психологічні умови, здобувачка досить вдало, на нашу думку, послуговується дисперсійним аналізом отриманих даних задля встановлення відповідних взаємозв'язків між структурними компонентами, та визначенням соціально-демографічних особливостей, пов'язаних із сімейним станом. Встановлено, що більшу стресостійкість виявляють заміжні жінки, ніж одружені чоловіки, та

неодружених чоловікі, на відміну від незаміжніх жінок; щодо категорії – для держслужбовців вищої категорії характерна вища стресостійкість, насамперед для чоловіків, у жінок така залежність практично відсутня. Рівень освіти й кількість здобутих освіт на стресостійкості респондентів практично не позначаються. Організаційно-професійні особливості стресостійкості жінок-держслужбовців, зокрема залежність від стажу роботи на посаді державного службовця та роботи в державній службі загалом: зі збільшенням стажу роботи стресостійкість респондентів стає вищою, крім жінок віком за 50 років. Привертає увагу той факт, що зі зростанням терміну перебування на посаді, рівень стресостійкості як жінок, так і чоловіків дещо зменшується. Зроблений висновок є підставою до розроблення спеціальних формувальних впливів, зміст яких зосереджено в третьому розділі – «Програма розвитку стресостійкості жінок-державних службовців».

Змістовими лініями розроблення програми є: адекватність сприйняття, оцінювання ситуації й ухвалення рішення; послідовність, безпомилковість і своєчасність дій щодо досягнення мети, виконання посадових обов'язків; збереження необхідної швидкості, виразності, логічної та граматичної культури, чіткості мовлення й поведінки; здатність досягати внутрішнього спокою, знижувати власні хвилювання, вирівнювати свій емоційний фон. Вони зреалізовані у змісті занять, мета яких – взаємодія чинників/умов, спрямованих на ефективний розвиток стресостійкості жінок-державних службовців через інформування про спектр можливих рішень у різних типах стресових ситуацій на службі; створення мережі соціальних контактів, задля психологічної підтримки особистості в разі стресів; використовуваних стратегій поведінки в стресових ситуаціях та відпрацювання ефективних моделей поведінки в таких ситуаціях; вироблення навичок «швидкої самодопомоги» у стресі, уміння проводити саморегуляцію емоційного стану; переосмислення самооцінки внутрішнього потенціалу; опрацювання травматичного досвіду; тренування необхідних професійно важливих якостей тощо. Технологіями та формами реалізації мети та основних завдань

програми є психологічна просвіта, психологічне консультування, рольові та ділові ігри, психотренінг, індивідуальні та групові форми роботи. Їх симбіоз дав позитивні результати, які показали динаміку розвитку стресостійкості на початку і наприкінці експерименту.

Відзначаємо й ґрунтовні додатки, які поглинюють й увиразнюють уявлення про якість виконаної роботи.

Таким чином, одержані наукові результати, що виносяться на захист, є особистим досягненням здобувачки. Вони оприлюднювались на науково-практичних конференціях різного рівня в рамках України та близького зарубіжжя. Авторські публікації (14) з достатньою повнотою відображають основні результати дослідження.

Наведене вище дає підстави стверджувати про загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Даючи позитивну оцінку дисертації Шевченко Римми Миколаївни, можна висловити деякі зауваження та побажання:

1. Розкриваючи сутність поняття «стресостійкість жінок-державних службовців» (Р.1, п. 1.2), доцільно було б більше уваги приділити характеристиці психологічних умов, викликаних специфікою їхньої діяльності, та структурувати за соціальними, поведінковими та особистісними параметрами.
2. Здійснюючи рівневу диференціацію розвитку стресостійкості жінок-державних службовців, здобувачка більшою мірою апелює до характеристики високого та низького рівнів компонентів і їх показників. Однак, на с.115-118 дисертації подано розгорнену їх характеристику з урахуванням високого, вище середнього, середнього, нижче середнього та низького рівнів.
3. Потребують більш детального інтерпретування виявлені в емпіричному дослідженні організаційно-професійні особливості розвитку стресостійкості жінок-державних службовців.
4. Доцільно було б надати порівняльну характеристику окремих компонентів

розвитку стресостійкості жінок-державних службовців до і після формувальних впливів з тим, щоб виявити, на яких з них вони позначились більш ефективно. Це дозволило б поглибити розуміння шляхів розвитку стресостійкості і, за потреби, коригувати формувальні впливи у майбутньому.

Викладені зауваження та побажання не є концептуальними і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка є самостійним завершеним дослідженням, а отримані результати роблять вагомий внесок у теорію і практику психологічної науки.

Текст автореферату відбиває принципові ідеї дисертаційної роботи.

Загальний висновок:

За своєю актуальністю, змістом, ступенем обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, вірогідністю одержаних результатів, їх новизною, практичною значущістю та повнотою викладу в опублікованих працях дисертаційне дослідження Шевченко Р. М. відповідає вимогам, визначеним пунктами 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою № 567 Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 (із змінами, внесеними згідно з Постановами № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27.07.2016, № 943 від 20.11.2019, № 607 від 15.07.2020), а її авторка – Шевченко Римма Миколаївна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент –

кандидат психологічних наук, доцент,

професор кафедри психології,

директор навчально-наукового інституту психології

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» *І. В. Сингайська*

